

AGDERSEMINARET
2016

BERIT EIDE JOHNSEN (red.)

På vandring og på flukt

MIGRASJON I HISTORISK PERSPEKTIV

KAPITTEL 3

Byfolk, bønder og soldater i Nieuw Nederland

Utvandring fra Norge til det hollandske Amerika på 1600-tallet

Frans-Arne Hedlund Stylegar

9. oktober 1825 seilte *Restauration* av Stavanger inn på New York havn med et femtital norske immigranter om bord. Vanligvis regner man denne hendelsen for opptakten til utvandringen fra Norge til Amerika, men en hel del personer født i det nåværende Norge krysset faktisk Atlanteren 200 år før dette. De reiste over som en del av den hollandske koloniseringen av det som ble hetende *Nieuw Nederland* – altså Hudsonдалen fra Manhattan med *Fort Amsterdam* og bosetningen *Nieuw Amsterdam*, dagens New York, til *Fort Oranje* og *Beverwijck*, dagens Albany. Hvor mange var disse første norske kolonistene? Hvem var de? Hvor kom de fra? Hvorfor reiste de? Preget de *Nieuw Amsterdam* og kolonien for øvrig på noe vis?

Fra 1624 til 1664 var *Nieuw Nederland* en privat koloni, underlagt Det vestindiske kompani (WIC) i Amsterdam (Stylegar 2016). Gjennom det meste av denne perioden var *Nieuw Nederland* ikke av spesielt stor betydning for kompaniet, som konsentrerte sin innsats i en annen amerikansk koloni, *Nieuw Holland* i det nåværende Brasil, med hovedstaden Mauritsstad (nå Recife).

Litteratur og forskning

Hollandsk kultur og språk satte sitt preg på Hudsonдалen lenge etter 1664 (Shorto 2005, van der Sijts 2009). Minnet om den nederlandske bakgrunnen

for New York har heller aldri gått i glemmeboken, men så vel blant historikere som i populærkulturen har oppmerksomheten omkring den første koloniperioden variert, like siden forfatteren og historikeren Washington Irving skapte nyhetsinteresse for den hollandske forhistorien gjennom utgivelser som *Diedrich Knickerbocker's History of New York* (1809) og fortellingene om *Rip Van Winkle* og *The Legend of Sleepy Hollow* (1820).

Fra 1850-årene har det vært arbeidet i USA med tilgjengeliggjøring og oversettelse av det hollandskspråklige originale kildematerialet fra kolonitiden. Historikere og arkivarer som E.B. O'Callaghan, J. Pearson, B. Fernow og A.J.F. van Laer har vært sentrale i dette arbeidet, som har resultert i en lang rekke viktige kildeutgivelser i engelsk språkdrakt, i form av kirkebøker, kopibøker, private brevsamlinger, ulike offentlige protokoller osv. En mer eller mindre fullstendig oversikt over publiserte kildeskrifter finnes i Stylegar 2016.

Siden 1974 har arbeidet med kildeutgivelser fra den nederlandske kolonitiden foregått i regi av The New Netherland Project, som ble etablert av New York State Library og Holland Society of New York. Primus motor har hele tiden vært Charles T. Gehring.

En del av drivkraften bak det langvarige arbeidet har vært genealogisk interesse, slik det kommer til uttrykk bl.a. i Holland Societys engasjement. Selskapet som ble stiftet i 1885 og gir ut det prestisjetunge tidsskriftet *de Halve Maen*, tar kun opp medlemmer som avstammer i rett nedadstigende mannslinje fra en person som bodde i Nieuw Nederland i 1675 eller tidligere.

Allerede på et tidlig tidspunkt var man klar over at mange av «hollenderne» i koloniperioden ikke hadde vært hollandske i betydningen barnefødt i Nederlandene, men at ikke minst Nieuw Amsterdam fra første stund av hadde vært en kulturell smeltegryte og en by av minoriteter i like stor grad som New York ble det senere. Her var skandinaver, tyskere, engelskmenn, jøder og arabere. Her var indianere, og her var afrikanere. I småbyen sør på Manhattan handlet og kranglet man på dusinvis av tungemål, og religion stod mot religion (Cohen 1981; Easterbrook 2009).

Fra første stund var det da også enkelte personer med norsk bakgrunn som påkalte historikernes oppmerksomhet, delvis fordi det dreide seg om personer som har satt betydelige spor etter seg i de bevarte kildene, og delvis fordi de hadde – og har – en betydelig etterslekt i USA. J. Munsell skrev således om Albert Andriessen Bradt i Noormanskill, Albany (Munsell 1850:139), og om Anneke Jans (1870), mens T. Bergen tok for seg sin slektning, Hans Hansen

Bergen (Bergen 1876) og T.G. Evans den noe mindre kjente Jacob Bruyn (Evans 1889).

Særlig oppmerksomhet ble knyttet til Anneke Jans, født i «Vlecker» (dvs. i Flekkerøy, se også senere i artikkelen), fordi hennes etterkommere gjentatte ganger trakk den mektige Trinity Church for retten i den hensikt å få omgjort overføringen av Annekes tidlige eiendom på Manhattan til kirken i 1705, en sak som skapte betydelig medieinteresse og førte til at Anneke Jans ble en av de mest kjente skikkelser fra New Yorks tidlige periode (Parker 1994, Parry 1994, Zabriskie 1994).

Mer kuriøst var det at den velkjente historikeren L. Daae (1834–1910) så sent som i 1880 her hjemme kunne mene at opplysningene om norsk innvandring til Amerika på 1600-tallet var «apokryfe» eller av usikkert opphav (Daae 1880:4 f.). Etter hvert oppstod det imidlertid en viss interesse også i de norsk-amerikanske miljøene for den tidlige norske innvandringen, med en serie mindre arbeider av H.R. Holand (1908:23 ff.), T. Jahr (1909, 1919, 1924), A.N. Rygg (1944) og, faktisk, H. Koht (1950). Se for øvrig Drange (2012) for et nyere bidrag.

Den mest betydningsfulle – og mest varige – innsatsen var det J.O. Evjen (1874–1942) som stod for. Han var teolog og kirkehistoriker, og født og oppvokst i De forente stater. Hans publikasjon fra 1916, *Scandinavian Immigrants in New York, 1630–1674*, har blitt stående som et referanseverk (Evjen 1916). Den inneholder en samling biografier over innvandrere fra de skandinaviske land og Tyskland til Nieuw Nederland, og bygger på et stort tilfang av (trykte) kilder – passasjerlister, kirkebøker, rettsdokumenter osv. Til sammen mente Evjen å kunne dokumentere tilstedeværelsen av 57 norske innvandrere i kolonien, foruten 97 danske og 34 svenske. Han identifiserte imidlertid en del personer som skandinaviske på tvilsomt grunnlag, blant annet fordi han oppfattet navnene som «norske», slik A.J.F. van Laer påpekte i sin overveiende positive anmeldelse av *Scandinavian Immigrants* (van Laer 1916). Eksemplene er flere, f. eks. Bent Bagge i Beverwijck, hvis etternavn Evjen mener må være det norske gårdsnavnet «Bakke», men som trolig er identisk med engelskmannen Benjamin Roberts, eller Jan Pietersen Haring, som Evjen antar er dansk, «because Haring is in Denmark», men som faktisk var nederlender god som noen, og født i Hoorn. Hvordan Jan fikk tilnavnet «Haring» (nederlandsk for 'sild'), kan man bare lure på.

Til en viss grad er Evjens fremstilling også preget av hans for så vidt begrensede kjennskap til norsk navngivning og til Norges geografi. Dette kommer

tydelig til uttrykk når han forsøker å identifisere enkelte av innvandrernes hjemstavn ved å lete etter lignende stedsnavn i norske postadressebøker og sammenligne dem med dem han finner i 1600-tallskildene. Når f. eks. Claes Carstensen i Nieuw Amsterdam oppgis å være fra «Sant» i Norge, mener han uten videre at det må være tale om bygdenavnet Sande (i Vestfold).

Likevel må det sies at Evjens verk har stått seg godt, dels også i detaljene. At det i ettertid, og med det større og bredere kildetilfanget som nå er tilgjengelig, har vist seg mulig så vel å peke på feil og misforståelser i *Scandinavian Immigrants* som å supplere hans oversikter er ikke mer enn som forventet etter 100 år.

Bakgrunnen

WIC var blitt etablert i 1621 for å ta opp kampen om Den nye verden, først og fremst med arvefienden Spania og Portugal. Tre år senere ble en handelsstasjon som senere fikk navnet Nieuw Amsterdam, etablert på sørspissen av Manhattan, der hollandske fartøyer hadde drevet en viss handel like siden Henry Hudson «oppdaget» området i 1609 og det ble nærmere utforsket av Adriaen Block i årene som fulgte (Hart 1959).

Norske kystsamfunn var fra begynnelsen av 1600-tallet innlemmet i den fremvoksende, nederlandsk dominerte atlantehavsøkonomien (Løyland 2012), noe som understrekes av eksemplet med nevnte Block. Han var en erfarer skipper, og hadde seilt på både Norge, Spania og Portugal. Blant annet kjøpte han en stor ladning tømmer i Langesund i 1596. Etter innsatsen i Amerika finner vi ham blant annet på Spitsbergen, som ansvarlig for hollendernes hvalfangst der (Stylegar 2016).

I 1626 stod 30 tømrede hus ferdig på Manhattan, og samme år anløp et skip Amsterdam med den første kornavlingen fra kolonien, i tillegg til eksotiske planter, pelsverk og tømmer. «Pelsverk» er et nøkkelord, for det var det høyt verdsette beverskinnet som var selve utgangspunktet for kolonien. Da WIC fikk enerett på handelen i Nieuw Nederland i 1622, var den russiske beveren nesten utryddet, prisen på den skattede pelsen var høy, og Europas hattenmakere var i ferd med å oppdage at den nordamerikanske beverens underhår kunne bearbeides til høykvalitetsfilt. Det er ikke å ta munnen for full å si at kappløpet mellom Holland, Frankrike og England om å kolonisere Nord-Amerika først og fremst var en kamp om beverressursene (Dolin 2010). Fangst,

handel og eksport av bever var grunnsteiner i koloniøkonomiene, og store formuer ble bygd opp på beverhandel (Bachman 1969, Burger 1968, Lawson 1972). På plasser som Beverwijck, Wiltwijck (dagens Kingston, NY) og etter hvert Schanenhechstede (Schenectady, NY) handlet det meste om bever.

I slutten av 1620-årene stod det imidlertid klart for de høye herrer i *het West-Indisch Huis* i Amsterdam at Nieuw Nederland ikke vokste i det tempoet man opprinnelig hadde sett for seg. Nieuw Amsterdam, for eksempel, hadde ikke flere enn 300 innbyggere i 1629. Dersom det ikke kom fart i koloniseringen, risikerte man å bli hengende etter i kappløpet mot engelskmenn og franskmenn om den lukrative pelshandelen. Noe måtte gjøres, konkluderte man nå. Løsningen kunne ha vært å tilby nybyggere jord fremfor å fortsette med kompaniet som eneste landeier, altså mer eller mindre slik det ble gjort i New England på samme tid, og som der førte til en tilvekst på rundt regnet 20 000 mennesker i det som er blitt kalt «The Great Migration» i 1630-årene. Men slik skulle det ikke gå.

Planen om å etablere en koloni på det nordamerikanske kontinent hadde i utgangspunktet vært omdiskutert i Det vestindiske kompani. Det var pelshandelen og WICs monopol på denne som var hovedsaken, og handelen forutsatte verken omfattende kolonisering eller spesielt mange kolonister. Da Pieter Minuit kom til Nieuw Nederland som generaldirektør i 1626, beordret han de fleste av dem som frem til da var kommet over, til å bosette seg rundt Fort Amsterdam. Spredte bosetninger og *factorij*-er ble nedlagt, og bare en håndfull handlende ble igjen i Fort Oranje og ved Zuylt Rivier (Delaware). Den begynnende konflikten med urbefolkningen og det uavklarte forholdet først og fremst til mohawkene i nord var én årsak, men et vesentlig motiv var utvilsomt også kompaniets ønske om å forsvare sitt handelsmonopol: Dersom befolkningen i innlandet ble for stor, ville det bli vanskelig å unngå ulovlig trafikk i pels og andre varer. Kolonistyret var likeledes rettet inn mot å forsvare WICs enerådende stilling. Generaldirektøren utgjorde sammen med et femmannsråd som var utnevnt av kammeret i Amsterdam, den lovgivende, dømmende og utøvende myndighet i Nieuw Nederland. Til å hjelpe seg hadde rådet en *schout*, som fungerte som fogd og tollar, og en *koopman*, som var skriver og regnskapsfører (Gehring 2000).

I tråd med dette valgte de Heeren XIX, WICs ledelse, i slutten av 1620-årene å raffinere og bygge ut kompaniets monopol i form av det som nærmest var en føydal struktur over store deler av kolonien (Jacobs 2007). I det nevnte år

bestemte nemlig kompaniet å tilby store blokker med land til kapitalsterke interessenter, kalt *patroonen*, som garanterte at de i løpet av fire år ville skaffe minimum femti «sjeler» over 15 år og bosette dem der. Patroniene måtte ligge «langs kysten eller på én eller begge bredder av en seilbar elv», og kunne strekke seg inntil to mil langs én bredd eller én mil langs begge, «og så langt inn i landet som bosetternes situasjon tillater», og de skulle kunne gå i arv. Patronen var herre på føydalt vis, og han skulle ha full lovlig myndighet over sine tjenere og bønder, kun innskrenket ved en formell rett for undersåttene til å appellere til kompaniets myndighet. Patronen ble innvilget skattefrihet i ti år, mens det for hans tjenere var forbudt å forlate patroniet før kontraktsperioden deres var omme. All jord tilhørte herren, og hans tjenere hadde ingen utsikter til å få den jorden de arbeidet på. Pelshandel var ikke tillatt, verken for patron eller bønder, og sistnevnte fikk på grunn av WICs monopol heller ikke lov å veve eller på annen måte tilvirke tøy og klær (Gehring 2000).

Det første patroniet, kalt *Zwanendael*, ble innvilget to av WICs direktører, Samuel Blommaert og Samuel Godyn, som dermed stakk av gårde med en stor del av det som i dag er staten Delaware. Gleden deres ble imidlertid kortvarig, ettersom bosetningen ble utslettet i et indiansk angrep alt året etter grunnleggelsen, i 1632. Investorene kom imidlertid greit ut av det hele – de solgte landområdet tilbake til kompaniet med god fortjeneste. Særlig bedre gikk det ikke med de andre patroniene: Cornelis Melyn fra Antwerpen fikk *Staaten Eylandt*, men måtte oppgi bosetningen der etter få år. *Achter Col* ved Hackensack River ble likedes oppgitt, mens Pavonia i det nåværende Hudson County, oppkalt etter patronen og WIC-direktøren Michael Reyniersz Pauw, ble solgt tilbake til Det vestindiske kompani (Jacobs 2007). Bare ett av patroniene viste seg levedyktig over tid: *Rensselaerswijck*, hvis nærhet til Fort Oranje og mohawkene betydde trygghet og med tiden tilgang på pelsverk.

Bak *Rensselaerswijck*, som omfattet hele området rundt dagens Albany, med unntak av selve Fort Oranje, som forble i WICs eie, stod først og fremst diamanthandleren og WIC-direktøren Kiliaen van Rensselaer fra Amsterdam. Han hadde vært toneangivende innenfor den fraksjonen i kompaniet som gikk inn for intensivt kolonisering og patroniplanen i Nieuw Nederland. Van Rensselaer var i kompaniskap med blant andre den kjente geografen og WIC-direktøren Johannes de Laet, men førstnevnte var majoritetseier (Venema 2011).

Ettersom WIC satte kreftene inn i Brasil og konflikten der, var det lite ressurser å oppdrive for Nieuw Nederland. 1640-årene hadde dessuten vært en

opprivende periode i koloniens historie. Krigen hadde rast mellom ulike indianerstammer, og mellom indianere og nybyggere, og epidemiske sykdommer hadde herjet stygt. De engelske koloniene hadde stadig gjort nye fremstøt mot Nieuw Nederland fra øst, mens franskmenn angrep mohawkene fra nord. Ikke så rent få av kolonistene hadde dessuten reist bort fra kolonien.

Det er ikke vanskelig å forstå at da kompaniet endelig «gjenoppdaget» Nieuw Nederland på slutten av 1640-tallet – etter år uten soldater, med bare et svakt statsapparat og med få produkter å selge til indianerne – møtte de en koloni der handelsmenn og andre hadde tatt saken i egne hender og utfordret dets økonomiske og politiske hegemoni. Et svært tydelig uttrykk for motsetningen var konflikten mellom WICs nye representant i kolonien, Petrus Stuyvesant, og direktøren i Rensselaerswijck, Brant Aertsz van Slichtenhorst. Konflikten endte med at Beverwijck ble utskilt fra Rensselaerswijck i 1652 og ikke lenger ble styrt av patronen i Amsterdam. Men det hadde også vært rene oppløp mot kompaniet, først og fremst i forbindelse med stridighetene mellom Stuyvesant og ledende innbyggere i Nieuw Amsterdam, som ønsket politiske og økonomiske friheter etter samme modell som i hjemlandet (Shorto 2005). Motstanden var ikke uten resultat; i april 1652 besluttet Generalstendene at styresettet i kolonien skulle reformeres, og blant annet innførte man en sivil magistratrett for Nieuw Amsterdam.

I 1664 overgav direktør Stuyvesant Nieuw Amsterdam til en engelsk marineskvadron, og byen skiftet navn til New York. Bortsett fra en kort episode i 1673–74, da en hollandsk flåtestyrke gjenerobret kolonien (og døpte om New York til Nieuw Oranje), forble den på engelske hender frem til Uavhengighetskrigen hundre år senere (Cohen 1972). Ved fredsslutningen i Breda i 1667 forsøkte riktignok engelskmennene å bytte sin amerikanske erobring mot hollendernes sukkerplantasjer i Surinam, men sistnevnte takket nei.

Grunnlaget for Nieuw Amsterdam som et viktig knutepunkt i atlantehavsøkonomien ble lagt etter opprøret på slutten av 1640-årene og frem til 1664. I 1652 hadde innbyggertallet i Nieuw Amsterdam nærmet seg 800, mens kolonien som helhet hadde noe slikt som 1500 innbyggere ved tidspunktet for den engelske maktovertagelsen. På tross av vedvarende konflikter med ulike indianske stammeforbund fremstod Nieuw Nederland i Stuyvesants tid som klart mer dynamisk enn tidligere. I 1655 hadde Stuyvesant organisert den militære erobringen av de svenske befestningene ved Delaware, og etter demokratiseringen av styresettet i Nieuw Amsterdam ble det gjennomført flere tiltak

for å legge til rette for økt sjøbasert handel, blant annet kanalisering av flere gater i byen. Etter hvert ble det også innført borgerskap i Nieuw Amsterdam (Shorto 2005).

De norskfødte i kolonien finner vi dels som byboere i Nieuw Amsterdam og etter hvert i Beverwijck, dels som van Rensselaers tjenere – bønder og landarbeidere – i Rensselaerswijck, og dels som kompanisoldater i de ulike fortene i kolonien.

Innvandrere med norsk bakgrunn

Min egen bok om temaet utkom i 2016, etter flere års arbeid (Stylegar 2016). Den kan et stykke på vei ses på som en oppdatering av Evjens; slik var det i hvert fall tenkt i utgangspunktet. Oppsettet er av den grunn ikke helt ulikt det man finner i Evjens bok, med biografier over enkeltpersoner med norsk bakgrunn osv.

Men min bok bygger på et mer omfattende kildegrunnlag enn min forgjengers. Forskjellen er delvis at jeg har kunnet utnytte et bredere utvalg av (trykte) kilder i De forente stater. Men av større betydning har det vært at jeg har hatt tilgang til nederlandske originalkilder og avskrifter. Av sistnevnte er spesielt Simon Harts avskrifter av dokumenter i Amsterdams notararkiver av stor betydning. Byarkivet inneholder protokollene etter Amsterdams notarer, de eldste helt fra slutten av 1500-tallet. Notararkivene fyller nærmere 3000 hyllemeter. Notarene spilte en viktig rolle i datidens Amsterdam. Til notaren gikk man hver gang en kontrakt skulle inngås, når man trengte en attest eller ville ta opp et lån, for å nevne noe. Det anslås at det i byarkivet finnes to millioner notarforretninger protokollert bare for perioden 1624–1664. I de omfangsrike protokollene finner man opplysninger om personer, steder, yrker, varer, handelsruter og mye annet. Deler av arkivet er katalogisert, men svært mye gjenstår.

Flere av de «nye» nordmennene i Nieuw Nederland har jeg funnet nettopp i notararkivene, deriblant et par som var på Manhattan så tidlig som i 1620-årene. Matrosen Roelof Carstensz fra «Vlecker» var 23 år gammel da han i november 1632 nyss var kommet tilbake til Amsterdam fra Nieuw Nederland om bord på skipet *Nieu Nederlandt*. Han hadde da oppholdt seg i kolonien i fem år. I Amsterdam avgav Roelof vitneforklaring i en pågående disputt mellom valloneren Francois Fezard og den diskrediterte generaldirektøren Peter

Minuit. Han bekreftet overfor notaren at han kjente godt til Fezard, og at dennes sagmølle var langt mer effektiv enn kompaniets møller, og at den hadde en bedre plassering med hensyn til fremkjøring av tømmeret. Roelof Carstenz må altså ha vært i Nieuw Nederland allerede omkring 1627, som en av de første nordmenn. Det er mulig at han var en av dem som kom til kolonien som et resultat av kolonisekretær Isaac de Rasières anmodning til Det vestindiske kompani hjemme i Amsterdam i 1626, om å sende over «10-12 nordmenn» med kunnskap om tjærebrenning.

Videre vitnet to sjømenn i Amsterdam i februar 1631 på vegne av maste-makeren Carsten Michielsson «van der Neus in Noorwegen», som var eneste arving etter Sijbrant Cornelis van der Neus. De to forklarte at de hadde vært om bord i *de Eendracht* sammen med Sijbrant, og at sistnevnte døde om bord den 22. oktober 1630. *de Eendracht* var skipet som fraktet den første gruppen av Kiliaen van Rensselaers nybyggere til Rensselaerswijck tidligere samme år, og vi vet at det var en håndfull norskfødte om bord, deriblant Anneke Jans og hennes familie. Opplysningen i notararkivet viser at nordmannen Sijbrant Cornelis var mannskap på fartøyet på tilbakereisen fra Amerika, og trolig også på utreisen. Vi kan se for oss at passasjerene og Sijbrant utvekslet nyheter hjemmefra under overfarten – han var jo fra «der Neus» (eg. Lindesnes), mens Anneke Jans var født i det nærliggende «Vlecker», og det samme var gårdsarbeiderne Claes Claesen og Jacob Goyversen.

Ytterligere et eksempel er fra mars 1646, da Roelof Pietersz fra «Westerrijsen» (Vesterrisør, dvs. Mandal) stod på farten til Batavia med *Banda* som *beschieter* (møbelsnekker), og gav fullmakt til Pieter de Winter om å hente en del saker hos Cornelis Teunissen van Breuckelen i Rensselaerswijck: noen dokumenter, en kiste med klær, gods, møbler og annet som Roelof hadde etterlatt seg i kolonien.¹ Roelof Pietersz må tydeligvis ha oppholdt seg i Rensselaerswijck en god stund, men jeg har ikke funnet spor etter ham i kildene der. Han var en av mange som resignerte og flyttet fra Nieuw Nederland i 1640-årene.

Noen av de norske innvandrerne har satt tydeligere spor etter seg i kildene enn andre. Nieuw Amsterdams første jordmor, Trijntje Jonas, var norsk, og gjennom sine to døtre, Anneke og Marritje Jans, ble hun stammor til store deler av New Yorks borgerskap hundre år senere. I boken har jeg også fortalt historiene om den fraskilte sagbrukseieren og kranglefanten Albert Bradt fra

1 Eksempler funnet i Harts *Transcriptie*, etter Stylegar 2016.

Østfold som ingen av arvingene orket å ta seg av da han ble gammel, om «Den flyvende engel», Magdalena Dircks, som ble forvist fra kolonien på grunn av sin giftige tunge, om soldaten Andries Laurensen, som utløste en av de verste konfliktene mellom indianere og nybyggere, om Hans Hansen som slo seg opp som tobakksdyrker på Manhattan, om Harmen Hendricksen som ble tatt til fange av indianerne, men klarte å rømme fra torturen, om «boschloperen» Paulus Jansen, om Laurens Andriessen fra Drammen som måtte «ri tremerra» for å ha forstyrret helgedagsfredagen, men siden stod frem som religiøs opprører og erkelutheraner, og om storbonden og slaveeieren Marten Gerritsen fra Bergen som ble drept av indianere i fransk tjeneste (Stylegar 2016).

Det er mulig å sette opp noen hovedgrupper av norske immigranter, uten at en slik inndeling likevel kan sies å omfatte dem alle: 1) Mange kom som kompanisoldater på ulike tidspunkt, og ble i en del tilfeller igjen i kolonien etter endt tjeneste. 2) En betydelig gruppe kom til Rensselaerswijck i 1630-årene under kontrakt med patroonen. 3) En hel del reiste til Nieuw Amsterdam og til dels videre oppover Hudsonsdalen i 1650- og 1660-årene, da kolonien opplevde relativt stor vekst.

Til sammen har jeg funnet nærmere opplysninger i kildene om rundt regnet 70 personer med norsk bakgrunn, samt ytterligere et dusin som *kan* være norske. Noen komplett liste er det neppe mulig å sette opp i dag, men ytterligere leting i byarkivet i Amsterdam og i andre nederlandske arkiver kan nok fremdeles frembringe nytt stoff.

Til Manhattan via Amsterdam

Det er ingen tvil om at den norske utvandringen til Nieuw Nederland må forstås som en naturlig følge, nærmest en bieffekt, av den storstilte vandringen fra mange norske kystbygder til Nederlandene, og særlig til Amsterdam, på 1600-tallet, og til det betydelige innslaget av norske sjøfolk i de hollandske handels- og krigsflåtene.

En betydelig andel norsk ungdom slo seg ned i Amsterdam, særlig i perioden 1640–1675. De fleste søkte til Amsterdam, men også Hoorn, Middelburg og andre byer fikk et vesentlig tilslag av innvandrere fra Norge i disse årene og frem mot midten av 1700-tallet. Mange av skandinavene sluttet seg naturligvis til de lutherske, tyskdominerte menighetene på de steder de slo seg ned. Den nederlandske republikken var jo dominert av den reformerte kirken, og

dissentermenighetenes medlemslister og kirkebøker gir et inntrykk av innvandringens omfang. Kommunikantbøkene for den lutherske menigheten i Amsterdam er bevart fra og med 1663, og de inneholder navn på 6 000 nordmenn frem til 1800. I medlemslistene for menigheten i en annen «norsk» by, Hoorn, finnes navn på 500 nordmenn bare i perioden 1650–1700, mens det er 100 nordmenn på medlemslister fra henholdsvis Enkhuizen og Zaandam i den samme femtiårsperioden.

Så å si alle de norske i Nederlandene kom fra kyststrøkene fra Göta älv til Trondheimsfjorden, men det er store forskjeller fra region til region. *Masterland* (Bohuslän), sørlandshavner som *Vlecker* og *Westerryse*, samt Bergen og *Dronten* (Trondheim) går oftest igjen i kildene. Størst utvandring ser det ut til å ha vært fra det nåværende Vest-Agder fylke. Hele 40 prosent av de 12 000 nordmennene som giftet seg i Amsterdam på 1600- og 1700-tallet, kom derfra. I kommunikantbøkene for Amsterdam og Hoorn er over halvparten av nordmennene vest-egder. Oddleif Hodne har pekt på at befolkningsveksten i det daværende Christianssands stift bare var en sjettedel av det den var i landet for øvrig i perioden 1650–1750, og at årsaken var masseutvandringen til Holland (Hodne 1976). Skifter og tingbøker forteller om en utpreget flyttelysten befolkning på Sørlandet, og vi hører regelmessig om sønner og døtre som er i Amsterdam eller «ude paa Fahrten fra Holland». Et karakteristisk eksempel er skiftet etter den nylig avdøde Ole Lauridsen på Berge i Halse i 1681. Han hadde fått syv barn i løpet av sine to ekteskap. Av dem var sønnen Hans gift i Arnhem og død der, og dennes bror, Koll, var også død i Holland. Datteren Lucretie var død i Schleswig i Holstein, mens en annen datter, Birgitte, fremdeles levde og var gift i Roskilde.

Søren Bugge, som var prest på Lista i en årrekke, fortalte at det fremdeles i 1770-årene var en vanlig praksis at sønner og døtre på gårdene i sognet reiste til Holland straks de var konfirmerte, og at de gjerne ble der i flere år for å tjene penger til å skaffe seg sin egen gård der hjemme. Det berettes på slutten av 1700-tallet om kystbygder i Vest-Agder der hjemvendte «hollændsker» med sine særpregede drakter var et karakteristisk innslag, og i Mandal skulle de kondisjonertes stuepiker helst ha erfaring fra Amsterdam. Ikke alle de norske var sjøfolk, selvsagt. Mange av kvinnene søkte tjeneste som hushjelper, mens en god del menn drev sesongarbeid i form av graving og vedlikehold av diker og kanaler eller onnearbeid i jordbruket. Bare i Amsterdam skal det midt på 1600-tallet ha vært behov for så mange som 25 000 kvinner til å fylle husposter

i byen (Sogner 1994, 2012). Virksomheter som falkefangst gjorde at man selv i typiske innlandsdistrikter som Setesdal jevnlig kunne treffe på hollendere.

Det er arbeidsvandringene til Nederlandene som utgjør bakgrunnen for det norske innslaget i Nieuw Amsterdam. Med så mange nordmenn i den hollandske handelsflåten, i hollandsk krigstjeneste og i arbeid i hollandske byer og havner, sier det seg selv at en del av dem fulgte med videre ut i verden da hollendernes nye oversjøiske kolonier lokket med muligheter for arbeid, stor fortjeneste og eventyr utover på 1600-tallet. Vi finner da også et mer eller mindre markant norsk innslag overalt der den hollandske ekspansjonen fikk nedslag – i Brasil, i Karibia, i Sør-Afrika og i Indonesia, foruten altså på Manhattan og i Hudsondalen for øvrig.

Myndighetene i Nederlandene drev en aktiv politikk for å rekruttere arbeidskraft til sine nye kolonier, blant annet gjennom flyveblader som lovpriste livet der. Eksotiske gjenstander fra Den nye verden, og også planter og dyr, var tilgjengelig i Amsterdam for de skuelystne. Der og i andre hollandske byer hendte det dessuten at indianere ble vist frem mot betaling. I 1644 gikk to tidligere soldater fra Det vestindiske kompani sammen om å stille ut «en vill indianer ved navn Jacques», en irokeser. Og i «Anatomikammeret» i Leiden, et av periodens typiske raritetskabinetter, fikk de besøkende se en klubbe fra «de ville i Nieuw Nederland», sammen med blant annet en sjøedderkopp fra samme sted, en utstoppet tiger fra Ostindia, et norsk laftehus, en egyptisk mumie, skjelettet av en henrettet kvinne og et par «skøyter» «som lappene bruker for å ta seg frem over snødekte fjell» (Catalogus 1675).

De norske immigrantenes bakgrunn

Hvor kom de norske innvandrerne fra? Mens vi for enkeltes del kan tegne et nokså detaljert bilde og følge hele livsløpet fra ankomsten i Nieuw Nederland og frem til deres død, og av og til også i Amsterdam før avreisen, er det i samtlige tilfeller svært sparsomt med kildeopplysninger om bakgrunnen deres i hjemlandet. Vi kan imidlertid være nokså sikre på at den har vært like variert som skjebnene deres i Amerika. Ta nå bare skrivekunnskaper: De aller fleste norskfødte i Nieuw Nederland kunne tydeligvis ikke skrive, for de signerte kontrakter etc. med sitt bumerke. På den måten skilte de seg ikke ut fra folk flest i kolonien. I Anneke Jans' tilfelle viser det seg at hun lærte å skrive sitt eget navnetrekk i løpet av tiden i Nieuw Amsterdam, sikkert mens hun var

prestefrue. Men andre av innvandrerne ser ut til å ha hatt en bakgrunn som gav dem en viss erfaring med skrivekultur. Andries Laurensen, den norske serjanten i Eposus, skrev brev til generaldirektør Stuyvesant i et høvisk språk, endatil krydret med latinske formularer. Det kan han selvsagt ha lært seg i hollandsk tjeneste. Marten Gerritsen van Bergen opptrådte også i rollen som brevskriver på et tidlig tidspunkt, kort tid etter at han ankom Rensselaerswijck i Jeremias van Rensselaers tjeneste i 1661 eller noe tidligere. Marten fremstår også i andre henseende som en person med en kulturell og sosial ballast som kan hende skilte seg noe fra de norskfødte innvandrerne flest. På den annen side er det jo mulig at Maria van Rensselaers omtale av Marten Gerritsen som «brautende og oppblåst» betyr at hun oppfattet ham som en oppkomling?

Litt mer konkret går det an å være med hensyn til hvor i Norge innvandrerne hadde sin bakgrunn. Når det gjelder 43 av nordmennene i Nieuw Nederland, er nemlig herkomst angitt i kildene, enten der eller i Amsterdam. Om de øvrige heter det bare at de er nordmenn («noorman») eller er født i Norge («Noorwegen»). Ser vi så på hvilke steder i Norge som er angitt som hjemsted, domineres listen av *Vlecker* (8 personer), *Masterland* (dvs. Marstrand i Bohuslän, 6) og *Bergen* (5). Tre er fra Tønsberg og like mange fra Vesterrisør (Mandal), mens resten sies å komme fra steder som Svinesund (ved Iddefjorden), Hellesund (i Søgne), Langesund, Bragernes, Fredrikstad og Christiania. Så kan man jo tenke at det er fascinerende at flertallet av de norske immigrantere kom fra småsteder som Flekkerøy ved Kristiansand eller Marstrand, og at byene – bortsett fra Bergen og Tønsberg – er heller tynt representert. Man kunne for så vidt også la det bli med det. Tallmaterialet er tross alt lite, og både når det gjelder Flekkerøy og Marstrand, er en stor andel av personene knyttet til den første gruppen av kolonister som patronen Kiliaen van Rensselaer sendte av gårde til Rensselaerswijck i 1630, og det kunne være nærliggende å tenke seg at det var slektskap eller andre bånd mellom disse menneskene. Det er det heller ingenting i veien for, men – som vi straks skal se – er det reelle bildet i hvert fall noe mer komplisert.

Vi har nemlig et kildemateriale å sammenligne med, og det gir grunn til ettertanke. Kommunikantbøkene for den lutherske menigheten i Amsterdam inneholder i perioden 1663–1699 noe over 3300 medlemmer som er oppført med norsk bakgrunn.² Dette mye større tallmaterialet tangerer bare utvand-

2 Etter E. Kuijpers database.

ringen til Nieuw Nederland i tid, men det kan likevel være grunn til å se nærmere på denne kilden; dels fordi den tross alt gir et brukbart bilde av hvor i Norge nordmennene i Amsterdam kom fra, i den forstand at den viser oss den «poolen» av norskfødte i Amsterdam som Det vestindiske kompani og patroner som Kiliaen van Rensselaer hadde å ta av, og dels fordi kilden dokumenterer et mønster som ligner til forveksling på det som møter oss også i det hollandske Amerika: Nordmennene ser ut til å komme fra et begrenset antall steder i Norge, deriblant fra steder med navn som bare få av oss i dag kjenner – og som er gått av bruk for lenge siden.

Aller flest har oppgitt at de er fra Vesterrisør – det gjelder hele 900 personer. 400 er fra Bergen, mens 320 sies å være fra henholdsvis Masterland, Legelandliste (Listahalvøya i Vest-Agder) og Stavanger. Så følger Vlecker (165), Trondheim (135), Christiania (120), Christiansand (90), Larvik (50), Kopervik (44), Mærdø (ved Arendal, 37), Østerrisør (Risør, 35), Langesund (29), Tønsberg (29) og Fredrikshald (Halden, 22), foruten en del steder til med færre oppføringer.

At Vesterrisør rent formelt er Mandal, «Masterland» er Marstrand, «Vlecker» er Flekkerøy, Maerdou er Merdø, «Legelandliste» er Lista, Fredrikshald er Halden og så videre, er det ingen tvil om. Men hva mente man egentlig med disse navnene i den hollandske sammenhengen? Tallene er for høye til at kildene kan mene vesle Marstrand når de skriver «Masterland» eller de enda mye mindre stedene Mandal og Flekkerøy når de fører opp «Westerrisør» og «Vlecker» som opprinnelsessted. En tydelig indikasjon på akkurat det får vi når tre av menighetsleddene presiserer at de kommer fra Flekkerøya (Eylandt van Vlecker), og tre andre opplyser at de er fra Mandal (ikke Vesterrisør). «Vlecker» må i denne sammenhengen betegne et langt større område enn Flekkerøya, og det samme må navn som Vesterrisør og Merdø. Holder vi oss til Sørlandet, er det til sammenligning bare tre personer fra «Westkiel» (Kragør), fire fra Grimstad, én fra Lindesnes, to fra Spangereid, én fra Spind, én fra Lyngdal, to fra Flekkefjord, tre fra Farsund og tre fra Hidra. Tenker vi geografisk på det, må de fem foretrukne hjemstedene Merdø, Kristiansand, Flekkerøy, Vesterrisør og Lista dekke hele Sørlandskysten. Vi ser det samme på norskekysten for øvrig: Vestlandet dekkes i all hovedsak av tre navn – Stavanger, Kopervik og Bergen. Det samme må gjelde den nåværende svenske vestkysten, for selv om Masterland ikke er den eneste lokaliteten i Bohuslän som er oppgitt som fødested, dominerer Masterlands 320 oppføringer fullstendig over resten:

Svinesund (12), Hamburgsund (7), Koster (2) og Oddevold (1). Tilsvarende ser det ut til at «Fredrikshald» rent faktisk betyr dagens Østfold i disse kildene (kanskje med unntak av den nordligste delen, som i stedet blir oppført som «Moss»), at «Tønsberg» betyr Vestfold og så videre. Flere av de stedene som går igjen i kildene, som Langesund og Moss, har det til felles at de er små steder som i likhet med Mandal og Flekkerøya ikke var i nærheten av å ha et slikt befolkningsgrunnlag for 350 år siden at de har kunnet bære den voldsomme utvandringen som kildene forteller om.

De stedene som ikke bare i denne kilden, men i ymse hollandske sammenhenger omtales, er med få unntak større byer og viktige havner, med andre ord steder som sjøfarende hollendere kjente og var opptatt av. På de eldste nederlandske sjøkartene fra 1500- og 1600-tallet er det navn av denne typen som går igjen, og på disse finner vi steder som Vlecker, Masterland, Vesterrisør og Legelandliste på fremtredende plass. De øvrige navnene i medlemsregisteret er også kystbundne, men betegner gjerne steder som på kartene er underordnet Vlecker og de andre.

Andre kilder fra samme periode gir et videre innblikk i hvordan hollenderne oppfattet våre kyster. Samtidige skildringer av det som i Nederlandene kalles «den første engelske sjøkrigen» i 1650-årene, da hollendere og engelskmenn lekte katt og mus med hverandre på sørlandskysten, er typiske i så måte. Med unntak av Flekkefjord, som nevnes fordi noen hollandske ostindiafarere hadde tatt skipskanonene i land og forskanset seg i havnen der, synes denne delen av kysten, med sine svært mange havner og uthavner, å bestå kun av en liten håndfull viktige havner – «Westerryse», «Vlecker» og «Maerdou» – mens det resterende gjerne kan beskrives som «kysten mellom Mardou og Vlecker», for å ta et eksempel.

Fra 1700-tallet er vi heldigere stilt med hensyn til bevarte kilder her hjemme, og da finnes det flere håndfaste bevis for at nordmenn i hollandsk tjeneste har «skrevet seg til» det stedet nærmest hjemplassen som ville ha vært kjent for hollenderne. Et eksempel kan være Gase Ommundsen Øydneskleiv fra Konsmo i Vest-Agder, som var i Amsterdam og skrev brev hjem til sin far. Brevene er bevart. I et av dem, datert 24. august 1770, skriver han at han nylig er hjemkommet fra Ostindia (Bergstøl 1926:49 f.). Gase kan man gjenfinne i Det ostindiske kompanis arkiver; han reiste ut med *t'Loo* den 1. oktober 1767 fra Texel, rundet Kapp det gode håp den 22. januar året etter og var fremme i Batavia den 30. april, og seilte derfra videre til Kina. Hjemreisen begynte den

13. desember 1768, og t'Loo var tilbake i Amsterdam 28. juni 1770. Gase har, i motsetning til mange andre nordmenn, ikke tatt seg et hollandsk navn; han står oppført som «Gase Amonsse». Men han oppgir å være fra «Cristiaansant», og ikke fra hjemstedet Konsmo, som ligger 40 km unna i luftlinje.³

De viktigste havnene kunne også gi opphav til stedsnavn temmelig langt vekk fra havnen. Hollenderne kalte Rygenefossen innenfor Arendal for «Merdøfossen» og hele innseilingen til Arendal for «Merdøfjorden». Nicolaas Witsens lærebok i skipsbygningskunst fra 1690, der forfatteren også redegjør for de ulike typer tømmer som kan hentes på norskekysten, bruker de nevnte navnene nettopp på denne måten, altså som områdenavn. Han skriver blant annet «Groenwijck in Vlecker» om havnen Grovika ved Hamresanden (Hoving 2012:24). På samme vis er det ikke uvanlig å møte på en formulering som «Schien in de Langesont» (Skien i Langesund) i kildene.

Det er innenfor denne sammenhengen at navnene på hjemstedene til de nordmenn som var i hollandsk tjeneste, gir mening. Og stedsnavnene er stort sett de samme når det gjelder norskfødte kvinner og menn i hollandsk tjeneste på 1600-tallet – enten de nå er tjenestejenter i Amsterdam, tømmerhoggere i Sør-Afrika, fraktemenn på Hudsonelva, sjømenn i Indonesia eller soldater i Brasil. For å vende tilbake til Nieuw Nederland er det riktignok å si at av de nordmennene som vi har nærmere opplysninger om opprinnelsesstedet til, var elleve sørlendinger, åtte bohuslendinger, seks vestlendinger, fire østfoldinger, tre vestfoldinger, tre fra indre Oslofjord, tre telemarkinger og en trønder.

Nordmenn i hollandske fjær

Kvinesdal i Vest-Agder, 1672: Didrik Meyer er i trøbbel. Han har lagt seg ut med sin tidligere forretningspartner, Christen Sørensen Godtzen, som endatil er bror av bygdas prest. Anklagene mot Didrik er mange: Han hadde «bedet Fanden fare i sig den Dag, han skulde gaa til Alters for nogen Præst i Norge», innført og spredt kalvinistisk litteratur blant bøndene i distriktet og dessuten fornektet dåpens sakrament ved å ta et nytt navn. Inntil han som ung mann reiste fra fødebygda Søgne til Amsterdam i begynnelsen av 1660-årene, hadde nemlig Didrik Meyer vært kjent under sitt døpenavn, Erik Torkelsen (Løyland 2012).

3 VOC: Opvarenden.

Om saken mot Didrik Meyer var ekstraordinær, var det faktum at han hadde tatt et hollandsk navn i forbindelse med at han oppholdt seg i Amsterdam, heller regelen enn unntaket når det gjaldt de skandinaviske innvandrerne der. Det var dessuten en skikk man tok med seg også til Nieuw Nederland. Eksempelene er mange – og instruktive. Admiral Cornelius Cruys het Nils Olsen under oppveksten i Stavanger, men kalte seg – eller ble kalt – Cornelis Roelofsz i Amsterdam, der han også tok slektsnavnet Cruys. Cort Adeler het på sin side Kurt Sørensen, som ble til Cort Sievertsz hos hollenderne.

I Göteborg ble det i 1704 skrevet ut en fullmakt til styrmannen Evert Meijer på vegne av arvingene etter den nylig avdøde sjomannen Gunnar Torbjörnsson, som var omkommet på en reise til Curaçao i Vestindia. Han hadde «elliest (ellers) brukat det namnet Gowert Ley». Da Boru Ljodusen fra Lindesnes reiste til Holland, kalte han seg Barent Ludersz, mens sønnen Andor ble til Andries Barentsz. Søsteren Anna Borusdatter kalte seg derimot for Anna Brouer.

Så langt viser disse tilfellene at de norske innvandrerne tok eller fikk hollandske navn som lignet på døpenavnet i form av en viss lydlikhet. Kildene viser at Erik ofte ble til Dirck, Jon til Jan, Ole til Roelof, Anders til Andries, Nils til Cornelis, Bjørn til Barent, Peder til Pieter, Gunnar til Govert, Rasmus til Erasmus, Kristoffer til Stoffel, Knud til Cort og Lars til Laurens. Både Torkel og Tolli kunne «oversettes» til Teunis. Sigurd og Sjur ble ofte til Sievert i Holland, men også Eilert Stilluvsen fra Lista, som døde i Ostindia i 1728, brukte denne varianten da han kalte seg Ellert Sieuwertsz. Kvindølen Hans Fredriksz skulle man kanskje tro het Hans også hjemme i Norge, men hans døpenavn var Huge. For kvinnenens del ble Mari gjerne til Maritje(n), Kirsti til Stjintje, Cathrine til Trijntje og Gjertrud til Geertje.

Men noen absolutte regler ser ikke ut til å ha eksistert. Skipper Knud Olsen fra Stavanger bodde i Hoorn i 1675. Han kalte seg ikke Cort Roelofsz, men derimot Cornelis Jansz. Knud Arnesen fra Holum dro hjemmefra som 16-åring, og da noen sambygdinger traff ham i Vestindia mange år senere, kalte han seg Cort Jansen Prøys. Kirsten Madsdatter fra Kvinesdal kalte seg Ajntje Matthijsz da hun flyttet til Holland.

I Nederlandene brukte man patronymikon på samme måte som i Skandinavia, slik at ens etternavn bestod av fars fornavn med etterleddet -zoon eller -dochter (-sønn, -datter). Disse formene ble vanligvis forkortet til -szn og -dr, og etter hvert bare til -se eller -s (f. eks. Roelofs eller Jans). Helt frem til

1811 var det vanlig med patronymikon i Holland, men rene slektsnavn forekom også, og disse var nok mer utbredt enn her hjemme. Gunnar Torbjörnsson ser for eksempel ut til å ha lagt igjen farsnavnet hjemme i Göteborg, og i stedet tatt etternavnet Ley. Bakgrunnen for det slektsnavnet kjenner vi ikke. Men Rasmus Rasmussen Bøkker fra Stavanger, kalte seg Erasmus Coper da han meldte seg til tjeneste for Det ostindiske kompani i 1707 og la ut på en reise til Batavia (Jakarta) som varte i fem år. Her er slektsnavnet en ren oversettelse av det norske navnet. Det er også eksempler på personer som tar seg slektsnavn basert på hjemstedets navn. Daae forteller om en gutt fra gården Vesthassel på Lista som ble prest i Nederlandene og kalte seg Wessel (Daae 1880). Fra samme sted var Osmund Jakobsen Råstad, som brukte slektsnavnet Roos i Holland, og Bernt Jonsen Langåger, som ble til Barent Janszen de Lange.

Det er lett å forstå at det kan være utfordrende å identifisere personer i de hollandske kildene på bakgrunn av norske navn og norske kilder. Den motsatte veien er vanskelig, ikke sjelden umulig, å gå. Da bonden Tore Andersen Vesthassel på Lista døde i 1759, hadde han overlevd alle sine fem sønner. Datteren, Anne Malene, hadde ingen i familien hørt noe fra på 28 år. Men i forbindelse med arveoppgjøret lyktes det å bringe på det rene at hun var bosatt i Bloemendaal ved Haarlem og gift med en mann fra Lister, Cornelis van Drosthagen. Selv gikk hun under navnet Anna Magdalena Wessels. Dersom det ikke var for opplysningen i skiftet etter Lars Andersen, ville neppe noen gjettet på at Cornelis van Drosthagen og Anna Magdalena Wessels var født i Norge av norske foreldre. Dette problemet er enda større når det gjelder de norske innvandrerne i Nieuw Nederland. Da har vi jo å gjøre med et ekstra ledd, og er avhengige av å kunne følge en person først fra Amerika til Holland, og deretter fra Holland til Norge. Det blir ikke enklere av at kildesituasjonen i Norge er langt dårligere i vår periode, for eksempel når det gjelder skifter, enn hundre år senere, som mange av eksemplene i det foregående er hentet fra. For å komplisere bildet ytterligere hører det med at hollandsk språk og hollandsk navneskikk også satte sitt preg på kystdistriktene i Norge på 1600-tallet – ikke minst på Agdesiden. I perioden forut for hollendertiden var mannsnavn som Jon, Ole, Bjørn, Helge, Torgeir og Ånen blant de vanligste i Vest-Agder, men på 1600-tallet kom hollandske navn som Teis, Tønnes, Adrian, Cornelius, Laurits og Didrik inn og fikk stor utbredelse. Kvinnenavnene endret seg også, og Anna, Mari, Åse og Guri fikk konkurrenter i navn som Berte, Katrine, Susanne og Trinke.

I Nieuw Nederland brukte man patronymikon slik som i hjemlandet, men det ble gradvis vanligere med slektsnavn. Anneke Jans sluttet å bruke patronymikon da hun giftet seg med den reformerte predikanten i Nieuw Amsterdam, Evert Willemsz. Bogaert (Everardus Bogardus). Fra da av kalte hun seg konsekvent Anneke Bogardus. Hennes søster, døtre og nieser tok også sine respektive ektemenns (borgerlige) etternavn. Særlig etter den engelske erobringen i 1664 ser det ut til at mange i kolonien begynte å bruke slektsnavn, og i 1687 forbød myndighetene, i overensstemmelse med engelsk sedvane, den gamle praksisen med patronymer. De norske innvandrerne ser i stor grad ut til å ha fulgt denne trenden, og betegnelser som «van Bergen» og «van Vlecker», som til å begynne med bare var en presisering av at en gitt person var fra Bergen eller fra Vlecker, utviklet seg snart til slektsnavn som uforandret gikk i arv – og Marten van Bergen ble til Marten Van Bergen og Carsten Carstenz' sønnesønn, Benjamin Teunisz, til Benjamin Van Vleck, for bare å nevne et par eksempler. Mange av de andre «norske» slektsnavnene er også først og fremst forbundet med den engelske perioden. Det gjelder for eksempel navn som Bradt, Mayer, Kikebull og Toll. Enkelte av dem dukker opp i kildene tilsynelatende uten forvarsel, og uten at de har noen åpenbar forhistorie. Harmen Hendrickszen og Magdalena «Den flyvende engel» Dircks, som drev et gjestgiveri i Nieuw Amsterdam på 1650-tallet, brukte fra tid til annen det ærverdige navnet Rosenkranz, og barna deres tok dette i bruk som slektsnavn.

Andre tok etter hvert i bruk patronymer som slektsnavn. Dirck Volckertszen «de Noorman», som drev et gårdsbruk i dagens Greenpoint, Brooklyn, og som i 1650-årene var *stadstimmermann* i Nieuw Amsterdam, kalles i noen av de tidlige kildene for Dirck Holgerszen; kanskje et minne om at hans norske navn var Helgesen? Men Holgerszen ble på et tidlig tidspunkt erstattet av det nok mer typisk hollandske Volckertszen. Dirck hadde en sønn som tradisjonen tro ble kalt Volckert Dirckszen. Sønnesønnen het Dirck Volkertson og slo seg ned i New Jersey rundt århundreskiftet, slik mange hollendere gjorde etter det mislykkede Leisleropprøret. Og hans barn igjen begynte å bruke navnet Fulkerson som slektsnavn.

Gitt den kreative bruken av hjemlige gårdsnavn blant nordmennene i Nederlandene, kunne man tenke seg at noen av slektsnavnene også i Nieuw Nederland kunne føres tilbake til navn på gårder i hjemlandet. Noen sikre eksempler på akkurat det finnes imidlertid ikke. Én mulighet har vi likevel i navnet Bradt, som brødrene Albert og Arent Andriessen fra «Frerichstadt» og

deres etterkommere i Beverwijck brukte. Det fantes nemlig en Botolv Bratt i Fredrikstad tidlig på 1600-tallet (Fredrikstad lagtingsprotokoll nr. I-VIII, 1607-1615, s. 118 f.). Sistnevnte hadde antagelig navn etter gården Bråte i Trøgstad, og man kan ikke se bort fra muligheten for at det samme kan gjelde Bradt-navnet i Albany. Men for øvrig ser det ikke ut til at de slektsnavnene som de norske emigrantene tok i bruk etter den engelske maktovertagelsen i Nieuw Nederland, går tilbake på gårdsnavn i Norge.

Henimot år 1700 var under enhver omstendighet navneskikken i New York og Hudson Valley blitt annerledes enn i Nederlandene – og enda mer annerledes enn i Skandinavia, der patronymer fremdeles skulle komme til å være så å si enerådende blant de brede lag i enda 150 år.

Både i norske bygder og byer og i Nieuw Nederland var navnefloraen en god del mindre enn det som er tilfellet i vår tid. I Nieuw Amsterdam og Beverwijck fantes det til enhver tid en rekke personer med fornavn som Jan, Pieter og Dirck. Det er en av årsakene til at klengenavn var utbredt i kolonien, som de var det de fleste steder i Europa også. Nasjonalitet var én av karakteristikkene som kunne brukes for å skille folk fra hverandre. Dirck Volckertzen, for eksempel, ser ut til å ha gått under navnet Dirck de Noorman eller bare «de Noorman» – nordmannen, i det daglige. Antonij Janszen i Nieuw Amsterdam kalte alle for Antonij de Turck eller bare «de Turck», altså tyrkeren. Han hadde hollandsk far, men moren var fra Nord-Afrika. Harmen Hendricksz var imidlertid vestlending, selv om man kalte ham «Portugiseren». Navnet skyldtes at han hadde gjort krigstjeneste i Brasil, der hollenderne sloss mot nettopp portugiserne. Andre kolonister fikk navn etter fysiske eller sinnsmessige særpreg: I Beverwijck finner vi både «De malle Vries» (Den gale friseren, om Andriaen Dirksen), «Lange Maria» (om Maria Jansen) og «Jan met de baert» (Jan med skjegget, om Jan Helms). Jan hadde nok bukkeskjegg, for av og til ble han kalt for Jan de bock (Jan Bukken). Det humoristiske elementet i navnegivningen kommer ellers klart til syne når det viser seg at Jans kone, Griet, kunne «arve» mannens klengenavn og selv bli referert til som Griet med barten. Noen oppnavn er vanskeligere å forstå bakgrunnen for, men ikke desto mindre morsomme: «De blauw boer» (Den blå bonde, om Gerrit Hendricksz i Nieuw Amsterdam), «Myn Vriend» (Min venn, om Jacob Claesz ved Zuyt Rivier), «Kint in t'Water» (Ungen i vannet, om Hendrick Pietersz van Wesel i Nieuw Amsterdam) og «Kint van Weelden» (Luksusbarnet, om Frans Pieterse Clauw, snekker i Kinder Hoek og lutfattig).

Kulturell påvirkning

Hvor mange nordmenn som egentlig tok spranget videre fra Amsterdam, er altså uvisst. De rundt regnet 70 personene jeg har klart å dokumentere, er kan hende ikke noe høyt tall, men selve Nieuw Amsterdam hadde som nevnt neppe flere enn 1500 innbyggere i 1664, og slett ikke alle sammen har etterlatt seg spor i de bevarte kildene. Et rimelig anslag tilsier at nordmennene kan ha utgjort en så stor andel som én til to prosent av koloniens innbyggere. De norske innbyggerne var selvsagt en minoritet, men ingen helt liten minoritet. Regner vi med svensker og dansker i tillegg, var trolig nærmere 10 prosent av koloniens innbyggere av skandinavisk opprinnelse på tidspunktet for den engelske maktovertagelsen.

Det er likevel ikke så helt enkelt å svare på hvilken betydning den norske innvandringen fikk for kolonien, eller for New York senere.

Skipskirurgen Nicolas de Graaff, som fem ganger reiste til Ostindia med Det ostindiske kompani i årene mellom 1639 og 1683, beskriver i sine posthumt utgitte memoarer hvordan kompaniets flåte tjente som tilfluktssted for småkårsfolk fra alle Europas nasjoner, deriblant alle slags «Moffen, Poepe, Knote en Hannekemaijers en andere groene kassoepers». «Moffen» og «Poepe» er nedsettende betegnelser for tyskere, mens «kassoepers» antagelig viser til Kashubia i det nåværende Polen og er navn på innbyggerne i Pommern og Prøyssen. «Knoete» er derimot et lite rosende navn på nordmenn.

Det ostindiske kompani var ikke noe særsyn i så måte, for så vel metropolen Amsterdam som hollendernes koloniseringer i øst og vest tiltrakk seg ufaglærte, ugifte og fattige menn og kvinner fra hele Europa. Fremdeles i 1735 heter det i anledning mudringsarbeider i Amsterdam, at man ikke skulle ansette hollendere, som krevde ordentlig lønn, så lenge «Moffe» og «Knoete» – dvs. tyskere og nordmenn – hadde armene i behold og var villige til å arbeide for lav lønn (Sogner 2012). I den konkurransekulturen som preget den såkalte gullalderens Amsterdam, stod rang og sosial status i sentrum. Statusjaget hadde også et etnisk aspekt, og de norskfødte tjenestejentene, sjøfolkene, soldatene og sesongarbeiderne befant seg oftest langt nede på rangstigen. Man kan nok ane noe tilsvarende i Nieuw Nederland, og kanskje er det symptomatisk at en mann som den velhavende og innflytelsesrike Marten Gerritsen van Bergen aldri blir benevnt som norsk i kildene, mens folk som den krangleverne Albert Andriessen og den fattige vedhoggeren Carsten Carstensen i

Beverwijck til stadighet benevnes «Noorman». Sistnevnte svarte nok bedre til det stereotype bildet av nordmenn.

Men flere faktorer bidro til at forskjeller som var vesentlige i *Patria*, fikk mindre betydning ved Hudson. Det medførte i sin tur at personer som ikke var født i Nederlandene, og heller ikke i utgangspunktet ble oppfattet eller selv oppfattet seg som hollendere, kunne spille viktige roller i politiske og økonomiske sammenhenger i kolonien, slik også flere av de norskfødte innvandrerne kom til å gjøre. Denne åpenheten førte samtidig til at de etniske og kulturelle forskjellene gradvis forsvant, og ved slutten av den hollandske perioden i New Yorks historie er det bare enkelte av førstegenerasjons norske innvandrere som i kildene beskrives som nordmenn. Det store flertallet, deriblant barn og barnebarn av dem som var kommet over Atlanteren i 1620- og 1630-årene, var blitt hollendere gode som noen. De snakket hollandsk, var medlemmer av den reformerte kirken og fulgte hollandsk skikk og bruk. Det skulle ta tid før Nieuw Nederlands kvinner og menn ble engelske, og senere amerikanske, og i bygdene oppover i Hudson-dalen og i New Jersey gjorde hollandsk språk og kultur seg gjeldende også lenge etter at koloniene hadde erklært sin uavhengighet i 1776.

Det er en utbredt oppfatning at frihetsparagrafene fra 1664, i kombinasjon med den etniske og kulturelle smeltegryten som Nieuw Amsterdam hadde vært og fortsatte å være, fremdeles i dag preger New Yorks kultur og mentalitet (Shorto 2004). Denne smeltegryten har en norsk ingrediens også, og den har hatt det fra første stund. Om det er noen sammenheng mellom dette og de norske innvandrernes demokratiske sinnelag og hang til lov og orden, slik Evjen foreslo (Evjen 1916), er selvsagt vanskeligere å avgjøre.

På individnivå var det neppe noen av innvandrerne fra Skandinavia som kunne matche den innflytelsen som Trijntje Jonas, Anneke Jans' mor, skulle komme til å få. Trijntje var Nieuw Amsterdams første jordmor, og hun reiste vestover med den beste kapitalen som tenkes kan i et nybyggersamfunn med naturlig overskudd av unge, gifteklare menn – nemlig et koppel av døtre og datterdøtre. Trijntje og hennes to døtre, Anneke og Marritje, forrentet sin kapital på best tenkelige måte. Gjennom en serie strategiske ekteskap med stadig rikere kjøpmenn som satt med formuer bygd opp på den hollandske atlantehavsøkonomien, tok de familien ut på en klassereise som førte dem til topps i kolonien, og i byen som etter hvert vokste frem lengst sør på Manhattan, Nieuw Amsterdam.

Da kolonien ble erobret av England i 1664 og Nieuw Amsterdam ble til New York, var jordmoren Trijntje Jonas også blitt fødselshjelper for den kommende verdensmetropolens ledende sjikt. Anneke Jans hadde giftet seg på nytt med den reformerte pastoren i Nieuw Amsterdam, Everhardus Bogardus, da ekte mannen Roelof døde. Søsteren Marritje hadde først vært gift med skipstømmermannen Tijmen Jans fra Amsterdam, og deretter med eiendomsspekulanten Cornelis Dircksz fra Wensveen. Da hun giftet seg for tredje gang i 1649, var det Govert Loockermans som var den utvalgte. Han var ved sin død i 1671 New Yorks rikeste handelsmann. Han var kommet til kolonien som stuert i 1634, og hadde tjent seg søkkrik på smuglervirksomhet. Innen vi skriver 1690, er over halvparten av de 22 offiserene i den viktige bymilitisen i New York direkte beslektet med Anneke og Marritje Jans. Da vi kommer frem til 1770-årene og uavhengighetskrigen mot England, kan så å si hele New Yorks borgerskap regne sine aner tilbake til jordmoren Trijntje Jonas fra Norge (Voorhees 2001).

Litteratur

- Bachman, V.C. (1969). *Peltries or plantations. The economic policies of the Dutch West India Company in New Netherland 1623-1639*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Bergen, T.G. (1876). *The Bergen Family: Or, The Descendants of Hans Hansen Bergen, one of the early settlers of New York, with notes on other Long Island families*. Albany: J. Munsell.
- Bergstøl, T. (1926). *Atterljom I. Folkeminne fraa smaadalane kring Lindesnes*. Oslo: Norsk folkeminnelag.
- Burger, C. (1968). *Beaver Skins and Mountain Men: The importance of the beaver in the discovery, exploration, and settlement of the North American continent*. New York: Dutton.
- Catalogus (1675) *van alle de principaelste rarieteyten die op de anatomiekamer binnen der stadt Leyden vertoont worden*. Leiden: Gedruckt by de weduwe van Daniel vander Boxe.
- Cohen, D.C. (1981). «How Dutch Were the Dutch of New Netherland?» *New York History* 62.
- Cohen, R.D. (1972). «The New England Colonies and the Dutch Recapture of New York, 1673-1674». *New York Historical Society Quarterly* 56.
- Daae, L. (1880). *Nordmænds Udvandringer til Holland og England i nyere Tid. Et Bidrag til vor Søfarts Historie*. Kristiania: Cammermeyer.
- Dolin, E.J. (2010). *Fur, Fortune, and Empire: The Epic History of the Fur Trade in America*. New York: W.W. Norton & Company.
- Drange, E.B. (2012). «Nordmenn i Ny-Nederland (New York) på 1620–30-talet – og ein indianartolk frå Ryfylke?» *Heimen* 49.
- Easterbrook, J. (2009). «'we can use those folk and turn them into Hollanders': Cosmopolitan Citizenship and Adriaen van der Donck's A Description of New Netherland»,

- i C.R.K. Patell & B. Waterman (red.), *Lost New York, 1609-2009*. New York: New York University.
- Evans, T.G. (1889). «The Bruyn Family of Ulster County, New York». *New York Genealogical and Biographical Record* 20.
- Evjen, J. (1916). *Scandinavian immigrants in New York, 1630-1674*. Minneapolis: K.C. Holter Publishing Company.
- Fredrikstad lagtingsprotokoll nr. I–VIII, 1607–1615*, utg. av Odd Sandaaker. Oslo: Riksarkivet, 1989.
- Frijhoff, W. (2007). *Fulfilling God's Mission. The Two Worlds of Dominie Everardus Bogardus, 1607–1647*. Leiden: Brill.
- Gehring, C.T. (2000). Privatizing Colonization: The Patroonship of Rensselaerswijck. *Annals of New Netherland*. New York: New Netherland Project.
- Hart, S. (1959). *The Prehistory of the New Netherland Company. Amsterdam Notarial Records Of the first Dutch voyages to the Hudson*. Amsterdam: City of Amsterdam Press.
- Hodne, O. (1976). *Fra Agder til Amsterdam*. Upublisert hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Holand, H.R. (1908). *De norske settlementers historie. En oversigt over den norske indvandring til og bebyggelse af Amerikas nordvesten fra Amerikas opdagelse til Indianerkrigen i nordvesten, med bygde- og navnerregister*. Ephraim, Wisc.: Eget forlag.
- Hoving, A.J. (2012). *Nicolaes Witsen and Shipbuilding in the Dutch Golden Age*. College Station: Texas A&M University Press.
- Jacobs, J. (2007). Dutch Proprietary Manors in America: The Patroonships in New Netherland, i L.H. Roper & B. van Ruymbeke (red.), *Constructing Early Modern Empires. Proprietary Ventures in the Atlantic World, 1500-1750*. Leiden: Brill.
- Jahr, T. (1909). «Nordmænd i Nieuw-Nederland. Rensselaerswyck og 'Bratt-ætten'». *Symra* 5.
- Jahr, T. (1913). «Nordmenn i Ny Nederland. Anneke Jans fra Marstrand, hennes farm og hennes slekt», *Symra* 9.
- Jahr, T. (1924). «Den første nordmann på Manhattan», *Norges-Posten* 26. november 1924.
- Koht, H. (1950). «Dei fyrste skandinaviske innflyttarane i Amerika», *Scandia* 20.
- Kuijpers, E. (2004). «Poor, Illiterate and Superstitious? Social and Cultural Characteristics of the 'Noordse Natie' in the Amsterdam Lutheran Church in the Seventeenth Century», i L. Sticking, H. de Bles og E. de Bouwrie (red.), *Dutch Light in the Norwegian Night: Maritime Relations and and Migration Across the North Sea in Early Modern Times*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- van Laer, A.J.F. (1916). «Review: Scandinavian Immigrants in New York, 1630-1674 by John O. Evjen». *The American Historical Review* 22:1.
- Lawson, M.G. (1972). The Beaver Hat and the Fur Trade, i: M. Bolus (red.), *People and Pelts: Selected Papers of the Second North American Fur Trade Conference*. Winnipeg.
- Løyland, M. (2012). *Hollendartida i Norge*. Oslo: Spartacus forlag.

- Munsell, J. (1850). *Annals of Albany* I. Albany: J. Munsell.
- Munsell, J. (1870). *An Account of Anneke Janse and Her Family; Also the Will of Anneke Janse in Dutch and English*. Albany: J. Munsell.
- O'Callaghan, E.B. (1855). *History of New Netherland, or, New York under the Dutch*, 1-2. New York: D. Appleton & Company.
- Parker, M.L.S. (1994). «Old Myths Never Die, or: Myths and Truths of Anneke Jans Bogardus». *Dutch Family Heritage Society Quarterly* 7.
- Parry, W.J. (1994). «The 'heirs of Anneke Jans Bogardus' versus Trinity Church: A Chronicle of New York's Most Prolonged Legal Dispute». *New York Genealogical and Biographical Record* 125.
- Rygg, A.N. (1944). «Notes and Documents: Karel Hansen Toll». *Norwegian-American Studies* 14.
- Shorto, R. (2004). *The Island at the Center of the World: The Epic Story of Dutch Manhattan and the Forgotten Colony that Shaped America*. New York: Doubleday.
- Sijs, N. van der (2009). *Cookies, Coleslaw, and Stoops: The Influence of Dutch on the North American Languages*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sogner, S. (1994). *Ung i Europa. Norsk ungdom over Nordsjøen til Nederland i tidlig nytid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sogner, S. (2012). «Og skuta lå i Amsterdam...». *Et glemt norsk innvandrersamfunn i Amsterdam 1621-1720*. Oslo: Aschehoug.
- Stylegar, F.A.H. (2016). *Nieuw Amsterdam. Nordmenn i det hollandske Amerika, 1624-1674*. Sandnes: Commentum forlag.
- Venema, J. (2011). *Kiliaen Van Rensselaer (1586-1643): Designing a New World*. Hilversum: Uigeverij Verloren.
- Voorhees, D.W. (2001). «First Families». *Seaport: New York's History Magazine* 36.
- Zabriskie, G.O. (1973). «Anneke Jans in Fact and Fiction». *New York Genealogical and Biographical Record* 104.

Utrykte kilder

- Transcripties, regesten en vertalingen van notariële akten. Archief van Dr. S. Hart. Stadsarchief, Amsterdam.
- VOC: Opvarenden. National Archief: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>
- Database over medlemmer av den lutherske kirken i Amsterdam 1663–1699, utarbeidet av Erika Kuijpers.